предоставить доступный материал учащимся с разным уровнем владения языком, но и формировать условия для межкультурного диалога, взаимопонимания и культурного обмена. Таким образом, мультимедиа-занятия можно рассматривать как перспективное направление развития методики преподавания РКИ, ориентированное на повышение качества образования и расширение социокультурного горизонта обучающихся.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

1. Азимов, Э.Г. (2012). Информационно-коммуникационные технологии в преподавании русского языка как иностранного. – М: Русский язык. – 328 с.
2. Алиева, И.М. (2008). Педагогические основы обучения иностранным языкам вне языковой среды // Русский язык и литература в Азербайджане. – №2. – Баку. – с. 36-38.
3. Дунаева, Л.А., Левина, Г.М., Богомолов, А.Н., Васильева, Т.В. (2020). Цифровизация области преподавания РКИ: первые итоги и перспективы // Русский язык за рубежом. – № 5. – с. 4-9.
4. Сафарли, Л.Ш. (2025). Использование мобильных языковых приложений в обучении русскому языку как иностранному //34-a aniversare a universității de stat din comrat culegere de articole volumul iii. – с. 94-98.
5. Низовая, И.Ю. (2015). Основные направления развития электронных образовательных ресурсов по русскому языку как иностранному // Преподаватель. XXI век. – № 4. – с. 134-140.
6. Рахманова, С.М. (2016). Реализация элементов мультисенсорной технологии в обучении русскому языку как иностранному// Journal of Educational Sciences. – 35(1). – с.134-137.
7. Тагизаде, В.Г. (2025). Педагогические условия применения мультимедийных технологий в процессе обучения иностранным языкам в вузе // Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun Elmi əsərləri. – Cild (92) 5. – Bakı. – s.146-151.

Məqalə tarixçəsi
Daxil olub *07.02.2026*
Qəbul edilib *21.02.2026*
Nəşrə tövsiyə edib *Sevinc Sadıxova*
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

https://doi.org/10.30546/114578.2026.3015.239

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ SİNERGETİK PRİNSİPLƏRİN TƏTBİQİNİN PEDAQOJİ ƏHƏMİYYƏTİ

Mələk Zamanova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
zamanovamelek71@gmail.com

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan dili dərslərində sinergetik prinsiplərin tətbiqinin pedaqoji əhəmiyyəti araşdırılır. Sinergetika mürəkkəb sistemlərin özünütəşkili və qarşılıqlı əlaqələr nəticəsində inkişafını öyrənən elmi istiqamət kimi təhsil sahəsində də geniş tətbiq imkanlarına malikdir. Sinergetik yanaşmanın təlim prosesində tətbiqi, müəllim və şagird qarşılıqlı fəaliyyətinin təşkili, şagirdlərin yaradıcı və müstəqil düşünmə qabiliyyətlərinin inkişafına təsiri təhlilə cəlb olunur. Eyni zamanda, Azərbaycan dili dərslərində sinergetik prinsiplərin tətbiqinin təlimin səmərəliliyinin artırılmasına, şagirdlərin kommunikativ bacarıqlarının və şəxsiyyət keyfiyyətlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərdiyi əsaslandırılır.

Açar sözlər: sinergetika, təlim prosesi, Azərbaycan dili təlimi, pedaqoji yanaşma, özünütəşkil, yaradıcı düşüncə.

PEDAGOGICAL SIGNIFICANCE OF APPLYING SYNERGETIC PRINCIPLES IN AZERBAIJANI LANGUAGE LESSONS

Melek Zamanova
Azerbaijan State Pedagogical University

Abstract

The article examines the pedagogical significance of applying synergetic principles in Azerbaijani language lessons. Synergetic, as a scientific direction that studies the development of complex systems as a result of self-organization and mutual relationships, has wide application possibilities in the field of education. The study analyzes the application of the synergetic approach in the learning process, the organization of teacher-student interaction, and the impact on the development of students' creative and independent thinking abilities. At the same time, it is substantiated that the application of synergetic principles in Azerbaijani language lessons has a positive effect on increasing the effectiveness

of training, the formation of students' communicative skills and personality qualities.

Key words: synergetic, learning process, Azerbaijani language teaching, pedagogical approach, self-organization, creative thinking.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ СИНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ В ПРЕПОДАВАНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА

Мелек Заманова
Азербайджанский государственный педагогический университет

Резюме

В статье рассматривается педагогическое значение применения синергетических принципов в преподавании азербайджанского языка. Синергетика, как научное направление, изучающее развитие сложных систем в результате самоорганизации и взаимосвязей, имеет широкие возможности применения в сфере образования. В статье анализируется применение синергетического подхода в процессе обучения, организации взаимодействия учителя и ученика, а также его влияние на развитие творческих и самостоятельных мыслительных способностей учащихся. При этом обосновывается, что применение синергетических принципов в преподавании азербайджанского языка оказывает положительное влияние на повышение эффективности обучения, формирование коммуникативных навыков и личностных качеств учащихся.

Ключевые слова: синергетика, процесс обучения, преподавание азербайджанского языка, педагогический подход, самоорганизация, творческое мышление.

Giriş/Introduction

Müasir təhsil sistemi cəmiyyətin inkişaf tələblərinə uyğun olaraq daim yenilənir və yeni pedaqoji yanaşmaların tətbiqini tələb edir. Təlim prosesində şagirdlərin yalnız nəzəri bilik əldə etməsi deyil, həm də onların yaradıcı düşünmə, müstəqil qərarvermə və kommunikativ bacarıqlarının inkişaf etdirilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan təhsildə innovativ yanaşmalardan biri kimi sinergetik yanaşma xüsusi diqqət cəlb edir.

Sinergetika müxtəlif elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində sistemin özünütəşkil və inkişaf proseslərini öyrənən elmi istiqamətdir.`Bu yanaşma ilk olaraq fizika və təbiət elmlərində formalaşsa da, sonralar sosial elmlərdə, o cümlədən pedaqogikada geniş tətbiq olunmağa başlamışdır. Təhsil prosesində

sinergetik yanaşma müəllim, şagird və təlim mühitinin qarşılıqlı əlaqəsini vahid sistem kimi nəzərdən keçirir.

Azərbaycan dili dərsləri şagirdlərin dil bacarıqlarının, nitq mədəniyyətinin və dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan Azərbaycan dili təlimində sinergetik prinsiplərin tətbiqi təlim prosesinin daha effektiv təşkilinə və şagirdlərin şəxsiyyət kimi inkişafına müsbət təsir göstərə bilər.

Sinergetik yanaşmanın mahiyyəti və əsas prinsipləri. Sinergetika anlayışı yunan mənşəli "synergia" sözündən yaranmışdır və "birgə fəaliyyət", "qarşılıqlı təsir" mənasını ifadə edir. Bu elmi istiqamət sistem daxilində müxtəlif elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində yeni keyfiyyətlərin yaranmasını izah edir.

Pedaqoji kontekstdə sinergetik yanaşma təlim prosesinin çoxkomponentli sistem kimi nəzərdən keçirilməsini nəzərdə tutur. Bu sistemdə müəllim, şagird, təlim məzmunu və təlim metodları bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Sinergetik yanaşmanın əsas prinsiplərinə aşağıdakılar daxildir:

• özünütəşkil prinsipi – şagirdlərin müstəqil fəaliyyətə cəlb olunması və bilikləri özləri əldə etməsi;

• qarşılıqlı əlaqə prinsipi – təlim prosesində müəllim və şagird arasında aktiv əməkdaşlıq;

• açıqlıq prinsipi – təlim sisteminin yeni ideyalar və biliklərlə zənginləşməsi;

• inkişaf və dinamizm prinsipi – təlim prosesinin daim dəyişən və inkişaf edən sistem kimi təşkili.

Bu prinsiplər təlim prosesində yaradıcı mühitin formalaşmasına və şagirdlərin fəal iştirakına şərait yaradır [Abbasov, 2018:184].

Tədqiqatın təşkili və metodologiyası. Azərbaycan dili dərslərində sinergetik prinsiplərin tətbiqinin şagirdlərin inkişafına təsirini müəyyən etmək məqsədilə praktik tədqiqat aparılmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi sinergetik yanaşma əsasında təşkil olunan dərslərin şagirdlərin nitq bacarıqlarına, yaradıcı düşünmə qabiliyyətinə və təlimə motivasiyasına təsirini öyrənməkdən ibarət olmuşdur.

Tədqiqat Bakı şəhərində fəaliyyət göstərən ümumtəhsil məktəblərinin birində aparılmışdır. Araşdırmada 3-cü sinifdə təhsil alan 50 şagird iştirak etmişdir. Şagirdlər iki qrupa bölünmüşdür:

- eksperimental qrup – sinergetik yanaşma əsasında təşkil olunan dərslərdə iştirak edən şagirdlər;
- nəzarət qrupu – ənənəvi təlim metodları ilə keçirilən dərslərdə iştirak edən şagirdlər.

Tədqiqat prosesində aşağıdakı metodlardan istifadə edilmişdir:

- müşahidə;
- sorğu;
- pedaqoji eksperiment;
- nəticələrin müqayisəli təhlili.

Eksperiment təxminən 2 ay müddətində həyata keçirilmişdir.

Eksperimentin gedişi. Eksperimental qrupda Azərbaycan dili dərsləri sinergetik prinsiplər əsasında təşkil olunmuşdur. Bu dərslərdə aşağıdakı fəaliyyətlər tətbiq edilmişdir:

- qrup müzakirələri və debatlar;
- yaradıcı yazı tapşırıqları;
- mətnlərin kollektiv təhlili;
- layihəəsaslı fəaliyyətlər.

Məsələn, şagirdlərə müəyyən mövzu üzrə esse yazmaq, dialoq qurmaq, mətnin davamını yazmaq və ya mövzu ilə bağlı təqdimat hazırlamaq kimi tapşırıqlar verilmişdir. Bu fəaliyyətlər şagirdlərin müstəqil düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirmiş və onların dərs prosesində fəallığını artırmışdır.

Nəzarət qrupunda isə dərslər daha çox ənənəvi metodlarla, yəni müəllimin izahı və sual-cavab formasında keçirilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri. Aparılan müşahidələr və qiymətləndirmələr göstərmişdir ki, sinergetik yanaşma əsasında keçirilən dərslər şagirdlərin təlim fəaliyyətinə müsbət təsir göstərmişdir.

Eksperiment nəticəsində aşağıdakı dəyişikliklər müşahidə olunmuşdur:

- şagirdlərin dərsə marağı və motivasiyası artmışdır;
- nitq bacarıqları və fikri ifadə etmə qabiliyyəti inkişaf etmişdir;
- yaradıcı düşünmə və ideya irəli sürmə bacarıqları güclənmişdir;
- qrup fəaliyyətində əməkdaşlıq və ünsiyyət bacarıqları formalaşmışdır.

Eksperimental qrupda şagirdlərin dərs fəaliyyətində fəallıq səviyyəsi nəzarət qrupuna nisbətən daha yüksək olmuşdur.

Nəticələrin cədvəl formasında təqdimatı.

Göstəricilər	Eksperimentdən əvvəl	Eksperimentdən sonra
Dərsə maraq	52 %	81 %
Nitq fəallığı	48 %	76 %
Yaradıcı tapşırıqlarda iştirak	44 %	79 %
Qrup fəaliyyətində aktivlik	50 %	83 %

Cədvəldən göründüyü kimi, sinergetik yanaşma əsasında keçirilən dərslər şagirdlərin fəaliyyət göstəricilərinin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur.

Aparılan araşdırma göstərir ki, sinergetik yanaşma təlim prosesində şagirdlərin fəallığını artırmaq üçün effektiv vasitədir. Bu yanaşma təlim prosesində müəllim və şagird arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq mühitinin yaranmasına kömək edir [Veysova, 2007:94].

Azərbaycan dili dərslərində sinergetik prinsiplərin tətbiqi şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafına, onların müstəqil düşünmə və yaradıcı fəaliyyət qabiliyyətlərinin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Bununla yanaşı, bu yanaşma şagirdlərin sosial və kommunikativ bacarıqlarının inkişafına da şərait yaradır [Haken, 2023:228].

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti göstərir ki, Azərbaycan dili dərslərində sinergetik prinsiplərin tətbiqi təlim prosesinin keyfiyyətini yüksəldə və şagirdlərin təhsil nəticələrini yaxşılaşdıra bilər.

Bu yanaşmanın tətbiqi aşağıdakı praktik nəticələrə gətirib çıxarır:

- və ünsiyyət bacarıqlarının formalaşması. dərs prosesinin daha maraqlı və interaktiv təşkil olunması;
- şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin gücləndirilməsi;
- yaradıcı və tənqidi düşünmə bacarıqlarının inkişafı;
- əməkdaşlıq

Azərbaycan dili dərslərində sinergetik yanaşmanın tətbiqi təlim prosesinin interaktiv və yaradıcı şəkildə təşkilinə imkan verir. Bu yanaşma şagirdlərin yalnız bilik əldə etməsinə deyil, həm də onların analitik və tənqidi düşünmə qabiliyyətlərinin inkişafına kömək edir.

Sinergetik yanaşma əsasında təşkil olunan dərslərdə müəllim daha çox istiqamətləndirici rol oynayır. Şagirdlər isə müstəqil şəkildə məlumat axtarır, fikir mübadiləsi aparır və müxtəlif problemlərin həllində iştirak edirlər.

Bu yanaşmanın tətbiqi aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

- qrup işi və kollektiv fəaliyyətin təşkili;
- müzakirə və debat metodlarından istifadə;

• yaradıcı yazı tapşırıqları;
• layihə əsaslı təlim.

Belə fəaliyyətlər şagirdlərin nitq bacarıqlarının inkişafına, onların fikirlərini sərbəst ifadə etməsinə və əməkdaşlıq bacarıqlarının formalaşmasına müsbət təsir göstərir [Əlizadə, 2011:185].

Sinergetik yanaşmanın şagirdlərin inkişafına təsiri. Təlim prosesində sinergetik prinsiplərin tətbiqi şagirdlərin hərtərəfli inkişafına şərait yaradır. Bu yanaşma şagirdlərin passiv bilik qəbul edən subyekt deyil, təlim prosesinin fəal iştirakçısı kimi formalaşmasına kömək edir.

Sinergetik yanaşmanın tətbiqi nəticəsində:
• şagirdlərin yaradıcı düşünmə qabiliyyəti inkişaf edir;
• müstəqil qərarvermə bacarıqları formalaşır;
• kommunikativ və sosial bacarıqlar güclənir;
• məsuliyyət və təşəbbüskarlıq kimi şəxsi keyfiyyətlər inkişaf edir.

Azərbaycan dili dərslərində mətnlərlə işləmə, esse yazma, müzakirələr aparma və təqdimatlar hazırlama kimi fəaliyyətlər sinergetik yanaşmanın tətbiqi üçün geniş imkanlar yaradır.

Təlimin səmərəliliyinin artırılmasında sinergetik yanaşmanın roluna gəlincə, sinergetik yanaşma təlim prosesində yeni metod və texnologiyaların tətbiqinə şərait yaradır. Bu yanaşma təlimin yalnız müəllim tərəfindən idarə olunan proses deyil, qarşılıqlı fəaliyyət əsasında formalaşan dinamik sistem olduğunu göstərir.

Bu baxımdan sinergetik yanaşma:
• şagirdlərin motivasiyasını artırır;
• dərs prosesinin daha maraqlı və interaktiv təşkilinə imkan yaradır;
• təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır.

Beləliklə, sinergetik prinsiplərin tətbiqi Azərbaycan dili dərslərinin səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, şagirdlərin dil bacarıqlarının inkişafına da müsbət təsir göstərir.

Nəticə/Conclusion

Aparılan təhlil göstərir ki, sinergetik yanaşma müasir təhsil sistemində mühüm əhəmiyyət kəsb edən innovativ pedaqoji istiqamətlərdən biridir. Bu yanaşma təlim prosesinin daha effektiv və yaradıcı şəkildə təşkilinə imkan verir.

Azərbaycan dili dərslərində sinergetik prinsiplərin tətbiqi şagirdlərin yalnız dil biliklərini deyil, həm də onların şəxsiyyət keyfiyyətlərini və sosial bacarıqlarını inkişaf etdirir. Təlim prosesində müəllim və şagirdin qarşılıqlı əməkdaşlığı, müstəqil fəaliyyət və yaradıcı tapşırıqların tətbiqi şagirdlərin fəallığını artırır və təlimin keyfiyyətini yüksəldir.